

לקראת יהדות משותפת

חילוקי דעות חריפים בין יהודים אינם תופעה חדשה כלל ועיקר. ובכל זאת, בשיח הציבורי של השנים האחרונות, הן בישראל הן בתפוצות, מתפשט החשש כי העוינות ההדדית בין הזרמים השונים ביהדות הולכת ומחריפה ואף יוצאת מכלל שליטה. את הדרך אל התפיסה הזאת – המתבססת במהירות כמוסכמה – סלל לא מכבר גל של חיבורים הטוענים כי החיים היהודיים מתאפיינים היום בפלגנות פנימית הגובלת במלחמת אחים. טענה זו זוכה לביטוי קיצוני בספר 'יהודי נגד יהודי: המאבק על נשמתה של יהדות אמריקה' (2000), פרי עטו של סמואל ג' פרידמן, מרצה לתקשורת באוניברסיטת קולומביה. וכך הוא כותב:

מרחובותיו של גרייט נק [פרבר של ניו יורק] ועד לרגלי הכותל המערבי, הייתי עד למאבק על נשמתה של יהדות אמריקה. המאבק הזה מעמת חילונים עם דתיים, קהילה עם קהילה, גברים עם נשים, ליברלים עם שמרנים, שוחרי המסורת עם חסידי המודרניות... זהו מאבק אשר שיסע משפחות, בתי כנסת וקהילות... התסיסה שהולידה את מלחמת האחים הזאת נמשכה אמנם כמעט יובל שנים, אך היא הגיעה לנקודת השיא רק בשנים האחרונות של האלף.

התחושה כי קיים קרע רעיוני בלתי ניתן לאיחוי בין יהודים מזרמים דתיים שונים התחזקה עוד יותר עם פרסום עם אחד, שני עולמות: דו-שיח נוקב בין רב רפורמי לרב אורתודוקסי (2002), חליפת מכתבים בין עמיאל הירש, ראש אגודת הרפורמים הציונים באמריקה, ויוסף ריינמן, מחברם של מחקרים על סוגיות בתלמוד, המקורב לשיבת 'לייקווד' החרדית בניו ג'רסי. במשך שנה וחצי ליבנו שני הרבנים את נקודות המחלוקת ביניהם, ובתוך כך מילאו יותר משלוש

מאות עמודים של דין ודברים בשאלות שונות, כגון עצם היכולת לרדת לחקר האמת, טבעו של האלוהים, תביעותיהן המתנגשות של מצוות האל והאוטונומיה האנושית, מידת הגמישות של ההלכה ומקומן הראוי של נשים ביהדות. למרות שהמאמץ המשותף נועד להמחיש דווקא את האפשרות לקיים דיאלוג, הייתה תוצאתו בפועל הפוכה מן המקווה: הקורא אינו יכול שלא להשתומם לנוכח חילוקי הדעות הקוטביים בין שני האנשים הללו – ובמשתמע, בין רפורמים לאורתודוקסים בכלל – כמעט בכל עניין מהותי. ריינמן, שכתב להירש על "התהום העצומה והבלתי ניתנת לגישור המפרידה בינינו", הדגיש את הנקודה במכתבו המסכם: "בנימה אישית, עמי, אני מרגיש שזכיתי בחבר, אף על פי שאנו חלוקים בדעותינו כמעט בכל נושא הנוגע ליסודות היהדות".

עמדה קודרת אף יותר מאפיינת את החיבור מה שעשה לעם זה? היהודים והפוליטיקה הפלגנית של היהדות (2002), שבו מנסה העיתונאי מילטון ויורסט להתחקות אחר שורשי הפילוג בעולם היהודי. ויורסט מגולל בפני הקורא מסכת רחבת יריעה של מלחמות פנימיות, הנפרשת על פני למעלה משלושת אלפים שנה, ובמרכז התנגשויות בין משה לבני ישראל, בין מכבים למתייוונים, בין תומכי מרד בר־כוכבא למתנגדיו, בין רציונליסטים למיסטיקנים בימי הביניים, בין חסידים למתנגדים, בין רפורמים לאורתודוקסים ובין ציונים לאנטי־ציונים. הספר מסתיים בתיאור המאבק הניטש בימינו בין ציבור דתי המצדד בחזון ארץ ישראל השלמה ובין חילונים שוחרי שלום. המסקנה שאליה מגיע ויורסט היא כי "שסע עמוק מפלג כיום את העם היהודי. לא זו בלבד שבניו הולכים לבתי כנסת שונים, הנבדלים זה מזה מבחינות מהותיות... הם גם מחזיקים בהשקפות קוטביות עד כדי עוינות של ממש – שהם מכתירים לא פעם כצו אלוהי – לגבי האופן שבו צריכים היהודים לנהוג איש ברעהו ובשכניהם". כתוצאה מכך, הוא מתריע, "היריבויות העכשוויות בינינו עלולות להגיע לממדים אפוקליפטיים, ולקרוע לגזרים את המארג של תרבותנו בת ארבעת אלפים השנים".

ראוי לציין, בהקשר זה, גם את הספר יהודים אמיתיים: חילונים נגד חרדים והמאבק על הזהות היהודית בישראל (2003) מאת נוח עפרון, הטוען כי לצד מלחמתה של ישראל בפלסטינים, "הוכרזה מלחמה נוספת. היא מכונה לעתים 'קולטורקאמפף', מלחמת תרבות, ולעתים מלחמת אחים, לעתים מלחמה על דמותה של המדינה, ולעתים, כפי שתיאר אותה באוזני אחד הפעילים, מלחמת בני־אור בבני־חושך". עפרון, מרצה להיסטוריה ולפילוסופיה של המדע

באוניברסיטת בר-אילן, ביקש להבין את עוצמת השנאה שרוחשים חילונים לחרדים. הספר נכתב אחרי מערכת הבחירות של שנת 2003, שבה נחלקו רבע מן המושבים בכנסת בין מפלגת שינוי החילונית ומפלגות החרדים. עפרון רואה בהתפתחות זו ראייה לכך שהפור נפל: "תהא אשר תהא השתלשלות העניינים הפוליטית, המלחמה האחרת של ישראל כבר יצאה לדרך ועברה – למרבה הטרגדיה, כנראה – את נקודת האל-חזור".

חיבורים אלו משקפים נאמנה את העובדה כי החיים היהודיים מתאפיינים באווירה של איבה הדדית, ולפיכך מוטב שלא נתעלם מאות האזהרה שהם משמיעים. יחד עם זאת, ראוי להעמיד בסימן שאלה את נקודת המבט הפסימית הבאה לידי ביטוי בחיבורים אלו: למרות ש"פוליטיקה פלגנית" היא עדיין חלק מחיי הציבור היהודיים, ההתפתחויות המשמעותיות ביותר של השנים האחרונות מצביעות דווקא על מגמה של צמצום הפערים. יהודים המשתייכים לתנועות שונות הולכים ומתקרבים לגיבוש מכנה משותף סביב כמה מן הסוגיות המרכזיות שפילגו את העם במשך קרוב למאתיים שנה. ואמנם, אם נבחן את ההתפתחויות הללו בראייה רחבה, ניווכח כי הן יוצרות הזדמנות חסרת תקדים לשיתוף פעולה כלל-יהודי ולחידוש המאמץ לאחדות לאומית אמיתית.

אחת הדוגמאות הבולטות ביותר למגמה חדשה זו היא ההתקרבות למסורת המאפיינת את התנועה הרפורמית בעת האחרונה. תהליך זה הגיע לשיאו בשנת 1999, עם אישורו של מצע רעיוני חדש בידי הוועידה המרכזית של הרבנים האמריקנים, ארגון הגג של רבני התנועה בארצות-הברית. פרוגרמות מקיפות כל כך התקבלו רק שלוש פעמים קודם לכן בתולדות היהדות הרפורמית באמריקה: מצע פיטסבורג בשנת 1885, מצע קולומבוס בשנת 1937, ומצע סן פרנציסקו בשנת 1976. המפורסמת שבהן הייתה הראשונה, שהכריזה על התנתקות מעיקרי היהדות המסורתית. בהחלטתה של הוועידה המרכזית לחזור לפיטסבורג בשנת 1999 היה אפוא מן הסמליות: כפי שהוסבר בפרשנות הרשמית שצורפה לעקרונות החדשים, צעד זה נעשה "בתקווה כי השם 'פיטסבורג' יהיה מזוהה מעתה ועד עולם עם מסמך המראה עד כמה השתנתה התנועה מאז שנת 1885".

כדי להבין את מלוא משמעותם של השינויים האלה, חשוב לזכור עד כמה הרחיק לכת מצע פיטסבורג המקורי – שהמנהיג הרפורמי אייזק מאיר

וויז כינה "הכרזת העצמאות" של היהדות הליברלית באמריקה – בהתנתקות מן הפרטיקולריזם היהודי ובהעדפת אוניברסליזם קוסמופוליטי ורציונלי. סעיפי המפתח במצע החליפו את התפיסה היהודית המסורתית של אלוהים ב"רעיון אל" מופשט; הם קיבלו "אך ורק את חוקי המוסר" של היהדות ודחו באופן גורף נהגים כמו שמירת כשרות, "שקיומם בימינו נוטה דווקא לשים מכשול בפני התעלות רוחנית מודרנית במקום לקדם אותה"; קבעו שהיהודים הרפורמיים "רואים בעידן המודרני של תרבות הלב והשכל האוניברסלית את התגשמותה הקרבה של הציפייה המשיחית הגדולה של עם ישראל"; והצהירו ש"איננו רואים עצמנו עוד כאומה, אלא כקהילה דתית, ולפיכך איננו מצפים לשיבה לפלשתינה... ואף איננו מצפים להשיב על כנו שום חוק מן החוקים הנוגעים למדינה היהודית".

במרוצת יותר ממאה השנים שלאחר מכן עתידה הייתה התנועה הרפורמית למתן כמה מעמדותיה אלו, אך אף אחד מן התיקונים הללו לא התקרב לרעידת האדמה שהתרחשה עם קבלת עקרונות פיטסבורג בשנת 1999. השינוי החשוב מכל הוא שהמצע החדש החליף את מחויבותה של הרפורמה לעקרון האוטונומיה האישית – שהעניקה לפרט יד חופשית בבחירת האמונות והמנהגים ההולמים את טעמו – בקביעה ש"העם היהודי קשור אל אלוהים בברית עולם". משמעותה של התפנית הזאת הובררה בפרשנות הרשמית:

אם "אוטונומיה" הייתה מילת המפתח במצע סן פרנציסקו, "דיאלוג" היא מילת המפתח בעקרונות פיטסבורג. בעוד שמצע פיטסבורג משנת 1885 נשען על עולם המושגים של... קאנט (המעלה על נס את "רעיון האל" ומייחס מעמד מחייב רק לחוקי המוסר), עקרונות פיטסבורג משתמשים בשפת הדיאלוג (בהשראת הפילוסוף היהודי הגרמני מראשית המאה העשרים פרנץ רוזנצווייג).

קבלת השקפתו של רוזנצווייג הובילה למסקנות חדשות בנוגע ללימוד התורה ולקיום מצוותיה, שכן, כפי שמוסבר בהמשך דברי הפרשנות, "אם אלוהים עומד עימנו בדיאלוג, אפשר שאנו שומעים את מצוותיו כאילו קורא לנו אלוהים... וממתין לתשובתנו". הרבנים הכריזו אפוא בשם תנועתם כי:

על ידי לימוד התורה אנו נקראים למצוות, הלוא הן האמצעים שדרכם אנו מקדשים את חיינו. אנו מחויבים ללימוד מתמשך של מלוא קשת המצוות ולקיום אותן מצוות הנוגעות לנו כפרטים וכקהילה. היהודים הרפורמים

כבר מקיימים מקצת המצוות הללו; מצוות אחרות, עתיקות ומודרניות כאחת, מצריכות בחינה מחודשת בשל ההקשר הייחודי של זמננו אנו.

בקריאה ללימוד כלל המצוות פתחו עקרונות פיטסבורג פתח לאפשרות של חיים יהודיים מסורתיים יותר, ובפרשנות הרשמית מוזכרים באופן ספציפי כשרות, טלית, תפילין וטבילה במקווה "כדי להמחיש את העיקרון שאף מצווה אינה מחוץ לתחום לגבי יהודים רפורמיים". הפרשנות חוזרת ומדגישה את חשיבות המפנה הזה בהבהירה כי הוא משקף את "הסטייה החשובה ביותר ממצע פיטסבורג. בנכונותם לקבל על עצמם את המחויבות ללמוד את כל קשת המצוות מאשרים היהודים הרפורמיים כי מצוות אלו בכללותן עשויות לקרוא לנו כשם שהן קוראות לכל היהודים..."

השינוי העמוק שחל בתנועה הרפורמית השפיע בעיקר על התפוצות, אך גם בישראל החלו יהודים הדוגלים בעמדות שונות בענייני דת להתקרב אלו לאלו בדרכים שאותן אי-אפשר היה להעלות על הדעת אך לפני עשור. אף שתמורות אלו לא היו דרמטיות כמו המהפך התיאולוגי שעבר על התנועה הרפורמית, הן הולידו מהלכים בעלי חשיבות לא-מבוטלת. בינואר 1999 העניקו רבנים מובילים מעולם הישיבות תמיכה שבשתיקה להקמת הנח"ל החרדי, יחידה צבאית העונה על צורכיהם של מגויסים חרדיים; למעלה מאלף צעירים שירתו מאז ביחידה, ומספר המבקשים להצטרף לשורותיה נמצא במגמת עלייה. גם דו"ח ועדת טל, שפורסם באביב 2000, זכה לגיבוש של רבנים חרדיים חשובים. הוועדה, שמונתה בידי ראש הממשלה דאז אהוד ברק, המליצה להקל את כניסתם של אברכים לשוק העבודה על ידי כך שתינתן להם "שנת הכרעה", שבה יוכלו לעזוב את לימודיהם ולצאת לעבוד מבלי שיגויסו מיד לצבא. הוועדה הציעה גם שאותם אברכים אשר יבחרו להמשיך לעבוד לאחר שנת ההכרעה יידרשו להתגייס לצבא או לשירות לאומי. כך הוכשרה הדרך להצטרפות מספר גדל והולך של גברים חרדיים לשורות כוח העבודה במגוון תחומים ובהם משפטים, חשבונאות ואפילו הייטק. היות שהזרם המרכזי בחברה הישראלית נוטר טינה רבת-שנים לקהילה החרדית על שאינה משתתפת שווה בשווה בנשיאת הנטל הצבאי והכלכלי של המדינה, יש בכוחם של צעדים אלו לתרום להקטנת המתחים ואולי אף להתקרבותם של הצדדים.

לאחרונה מתחיל להסתמן קונצנזוס גם בעניין אופייה היהודי של מדינת ישראל, סוגיה שהיא סלע מחלוקת מאז ייסודה של המדינה. אחת הסנוניות הראשונות שבישרו על השינוי הייתה "אמנת כינרת", שפורסמה ברבים באוקטובר 2001, לאחר שאושרה בידי נציגים בולטים של השמאל הישראלי הציוני, הציבור המסורתי, המחנה הדתי-לאומי והקהילה החרדית. הללו התאחדו מאחורי מסמך בן עשרה סעיפים, המכיר מפורשות בתרומתן הייחודית של הקבוצות השונות למדינה ומתווה את הדרך שיש ללכת בה כדי ליישב בדרכי שלום עימותים אידיאולוגיים בסוגיות מרכזיות:

אנו, חילוניים, מסורתיים ודתיים, מכירים אלה בתרומתם של אלה לקיומו הפיזי והרוחני של העם היהודי. אנו מאמינים שלמסורת היהודית יש מקום חשוב בפרהסיה ובהיבטים הציבוריים של חיי המדינה, אולם אל למדינה לכפות נורמות דתיות בחיי הפרט... בני עם אחד אנחנו. עברנו וגורלנו משותפים.

בשנת 2002 הציגו הרב הציוני-דתי יעקב מדין והמשפטנית הליברלית רות גבזון טיוטה של אמנה מפורטת יותר. המסמך שעליו עמלו השניים מציע עקרונות מוסכמים והסדרים לגישור על המחלוקות העמוקות ביותר בענייני דת ומדינה, דוגמת הוויכוח על שמירת השבת במרחב הציבורי, מעמדה של הרבנות בענייני אישות, היחסים בין הממשלה למוסדות הרפורמיים והקונסרבטיביים ושאלת מיהו יהודי. יזמות כגון אלה תרמו רבות להפרכת הטענה שהפילוג בקרב היהודים בישראל עמוק מכדי שיוכלו להתאחד סביב מצע משותף רחב.

אין בהתפתחויות אלו, במדינה היהודית או בתפוצות, כדי למחוק או לטשטש את המחלוקות העמוקות השוררות עדיין בסוגיות כגון קביעת היוחסין לפי האב או הלגיטימיות של נישואים חד-מיניים. התקרבות רעיונית זו גם אינה מפחיתה בהכרח את המתחים הקיימים עדיין בין יריבים ותיקים. ברם, השינויים שהתחוללו בעת האחרונה מלמדים כי התחזיות הקודרות על התפרקותו של העם היהודי היו מוקדמות מדי; אדרבה, אנו עדים להצטמצמות הפערים בכמה מן הנושאים החשובים ביותר, תהליך היוצר הזדמנויות חדשות לאחדות.

מה ניתן לעשות כדי לעודד את המגמות הללו, ולהפיק מהן את התועלת המרבית לעם היהודי? בראש ובראשונה, יש להכיר בכך שהמסורת היהודית אינה מתמצה רק בתרבות ובמנהגים משותפים, אלא נשענת גם על מכלול מובחן של רעיונות יהודיים, ובהם האמונה באל אחד, באמת מוסרית, בכבוד הפרט, במרכזיות המשפחה, ביזמה האישית, באחריות הקהילתית, בשלטון החוק, בריבונות לאומית ובאידיאל השלום העולמי. הרעיונות האלה, שמקורם במקרא, מילאו תפקיד חשוב במיוחד בליכודו של העם היהודי בכל תולדותיו, ואף הטביעו את חותמם על הציביליזציות השכנות. אותם רעיונות משתקפים היום, בצורות שונות, בכל הזרמים המרכזיים ביהדות, ומקנים להם "דמיון משפחתי" רב, למרות הבדלי הגישות בעניינים עקרוניים הנוגעים למחשבה ולמעשה.

רעיונות אלו הם המורשת המשותפת שלנו. הגיעה העת שנגדיר לעצמנו גרעין של יהדות משותפת, ליבה של עמדות שלגביהן שוררת הסכמה רחבה בקרב הרוב המכריע של היהודים. על ידי התמקדות בליבה זו יוכלו חוקרים, רבנים ומעצבי דעת קהל נוספים לחזק את התחושה האינטואיטיבית, שרבים שותפים לה, כי יש באחדות היהודית הרבה מעבר לרגש של אחווה שבטית גרידא.

גישה כזאת תביא בהכרח לצמצום תשומת הלב הניתנת למחלוקות בין הזרמים השונים ביהדות. במשך דורות התרגלנו להגדיר את עצמנו בעיקר על פי הסוגיות המפלגותיות: המחיצה המפרידה בין גברים לנשים בבית הכנסת, הסמכתם של הומוסקסואלים ולסביות לרבנות, שימוש בעוגבים ובגיטרות בשבת, וכיוצא באלה. עניינים כאלה יוסיפו לעורר פולמוס, ואין בהתמקדות במכנה המשותף הרעיוני כדי לדרוש ממי מן המשתתפים בוויכוח לוותר על אמונותיו בעניינים שנויים במחלוקת או לתבוע את קצן של ההשתייכויות לזרמים הקיימים. אולם יש צורך בשינוי פרדיגמה ברוח ההצעה שהעלה החוקר והמחנך שלמה זלמן שכטר לפני כמה שנים במאמרו "האופוזיציה הנאמנה של הוד מלכותו". לטענתו של שכטר, יהודים המחזיקים בהשקפות שונות צריכים לראות את עצמם כאזרחים המשתייכים למפלגות פוליטיות יריבות במסגרת רפובליקה אחת גדולה; למרות המחלוקות השוררות ביניהם בסוגיות אחדות, עליהם לתפוס את עצמם בראש ובראשונה כאזרחי העם היהודי, המקדמים את האינטרסים של האומה ואת תפיסת העולם המשותפת שהיא מייצגת, ורק בעדיפות שנייה כפעילים "מפלגתיים",

המבקשים לשכנע את הציבור בצדקת נקודת המבט המסוימת שבה הם מחזיקים.

גישה כזאת אינה מבטלת את מקומה של ההתייחסות ההשוואתית, אך היא משנה את מושאה: במקום להדגיש את הפערים בין הזרמים השונים ביהדות, היא מתמקדת בבחינת ההבדלים הרעיוניים בין היהדות בכללותה ובין הציביליזציות, הפילוסופיות והדתות החשובות שעמן היא מתחרה בשדה הרעיוני, בין אם מדובר בנצרות, בבודהיזם או בזרמים המרכזיים של הנאורות. למרות שמדובר בשיח מסוג שאינו שכיח בימינו, אפשר להזכיר כמה חיבורים המדגימים אותו היטב, כמו היהודים: קורותיהם. תרבותם ודתם (1955), בעריכת לואיס פינקלשטיין, נשיא הסמינר היהודי התיאולוגי; במה נבדלת היהדות (1956), מאת אבא הלל סילבר, הוגה דעות ופעיל רפורמי מן השורה הראשונה; ורדיקלי בעבר ורדיקלי בהווה (2000) מאת יונתן זקס, הרב הראשי של בריטניה.

כל השוואה בין־תרבותית צריכה להיות הוגנת, וחייבת להיעשות בענווה ומתוך כבוד לאמיתות המקופלות בתורות ובמנהגים של עמים אחרים. ועם זאת, קיימת תועלת רבה בבחינת ההבדלים האמיתיים בין היהדות למתחרותיה בעולם הרעיונות. חקירת ההבדלים הללו עשויה לחשוף את הנקודות שבהן טמונה תרומתה הגדולה של המסורת שלנו לאנושות ולהצביע על התחומים שבהם יכולה היהדות להוסיף ולתרום לעולם.

בלב לבה של היהדות המשותפת שוכנת האמונה בכך שהרעיונות המאחדים את היהודים יכולים להיטיב עם האנושות כולה, וכי כל היהודים יכולים ליטול חלק בפיתוח החזון עתיק היומין של תיקון העולם. אף שליכוד היהודים סביב הרעיונות הגדולים של המסורת שלנו אינו עניין של מה בכך, סיכויי ההצלחה של החזון הזה רבים היום יותר משהיו זה זמן רב.

דניאל פוליסר, בשם העורכים
סיוון התשס"ד / מאי 2004